

Završeno registriranje orgulja kao spomenika kulture

Priradio: Izak Špralja

Pod naslovom »Prikupljanje podataka o orguljama« časopis Sv. Cecilija (XLII, 2, 1972, 54) obavijestio je svoje čitatelje da je započela ta vrijedna akcija koju je inicirao Republički zavod za zaštitu spomenika, a predvodio muzikolog Ladislav Šaban, profesor glasovira na Muzičkoj akademiji u Zagrebu.

Sakupljanje podataka o orguljama jedinstveni je pothvat na našem području. Njegovo značenje teško je ukratko opisati jer zadire u mnoga područja, kao npr. muzikološko, kulturno i osobito u područje crkvene glazbe. Sakupljeni podaci o orguljama obogatit će (kad budu obrađeni i objelodanjeni) muzikologiju i povijest umjetnosti osobito na našem području; mi ćemo postajati svjesniji čuvari orgulja kao spomenika kulture, pronalaziti će se mogućnosti popularizacije glazbene kulture putem koncerata i gramofonskih ploča, itd.

Sakupljeni podaci osobito vrijednost donose našoj Crkvi, jer su orgulje crkveni instrument, odnosno čuvari crkava čuvari su i orgulja kao spomenika kulture. Konstitucija S. C. II. vatikanskog sabora, br. 120, ulogu orgulja u obnovljenom bogoslužju opisuje slijedećim riječima: »U latinskoj crkvi treba uvelike cijeniti orgulje sa sviralama kao tradicionalno glazbalo kojega zvuk može crkvenim obredima dodati divan sjaj te srce veoma uzdići k Bogu i k nebeskim stvarima.« Znati, dakle, kakvo je stanje orgulja, znači znati se postaviti prema tom tako važnom pitanju za obnovljeno bogoslužje.

Da bi vrijednost prikupljenih podataka o orguljama mogla dobivati odgovarajuće značenje za našu Crkvu i za našu kulturu općenito, već je načinjen prvi korak: Republički zavod za zaštitu spomenika dostavio je pojedinim nadbiskupijama i biskupijama izvješće o orguljama na njihovu terenu (Izvjješće prof. L. Šabana o orguljama Zagrebačke nadbiskupije tiskano je kao prilog Vjesniku Zagrebačke nadbiskupije, br. 2, 1976). Imajući u vidu istu nakanu, Uredništvo Sv. Cecilije zamolilo je profesora L. Šabana potrebne podatke koji će omogućiti najopćenitiji uvid u pitanje orgulja u povijesti i sadašnjosti, odnosno o znamenitim domaćim i stranim majstorima orguljarima čija se djela nalaze diljem Hrvatske.

Kratak povijesni pregled

U prošlosti se orgulje postepeno i sporo šire po Hrvatskoj, čemu su borbe s Turcima najjači razlog. Gradovi Dalmacije na uskom obalnom području, istina, s ponosom gledaju na svoju daleku prošlost (orgulje se javljaju u njima u 14. i 15. stoljeću), ali zaleđe i siromašne seoske župe dobivaju orgulje ponajviše u 19. i 20. stoljeću (često kao dar naših iseljenika). U sjevernoj Hrvatskoj (najstarije

se orgulje javljaju u Zagrebu, 1359. godine) orgulje se šire po trgovištima i selima tek od polovice 18. i u 19. stoljeću zahvaljujući najviše poticaju trojice zagrebačkih biskupa: Maksimilijana Vrhovca (1788—1827), Aleksandra Alagovića (1829—1837) i osobito Jurja Haulika (1837—1869).

Cecilijanskom pokretu (19—20. stoljeće) orguljarstvo zahvaljuje kod nas znatan napredak, ali istodobno i novu opasnost za stare orgulje iz majstorskih radionica: iznalaženje pneumatskog sustava, nastajanje tvorničkih orgulja (Njemačka, Austrija, Čehoslovačka) protestantskog tipa, ugrozilo je opstanak svih starijih orgulja mehaničkog sustava i (u nas još pretežno) barokne tradicije. I kod nas, a još više u svijetu, stare majstorske orgulje redom su stradale. Često bi ostalo samo njihovo skupocjeno umjetnički oblikovano kućište, dok bi sve ostalo izmijenili, »modernizirali«. Ipak kod nas je i u to vrijeme sačuvano dosta orgulja, jer uvijek prisutno siromaštvo nije omogućavalo zamijeniti stare orgulje novima.

Drugi svjetski rat i poratne prilike isto su tako prouzrokovale propadanje orgulja (srušene i oštećene crkve, manjak čuvara crkava i orgulja, restrukturacija sela itd). Svojevrsni utjecaj na orgulje imaju i nova kretanja u Crkvi povezana s tehničkim dostignućima (neispravno shvaćanje liturgijske obnove, električni glazbeni instrumenti koji su relativno kratkog vijeka i poradi toga samo naizgled jeftiniji itd).

Današnje stanje

Potica j za pregled, inventarizaciju i registraciju orgulja dala je knjiga o orguljama u Istri autora stranca (Giuseppe Radole: L'arte organaria in Istria, Bologna, 1969). Regionalni zavod za zaštitu spomenika u Splitu 1971. uputio je na teren komisiju za pregled orgulja. Učinak je bio izvan očekivanja. 1972. je Republički zavod za zaštitu spomenika u Zagrebu planirao novu sveobuhvatnu akciju za pregled orgulja koju je razradila komisija (u sastavu: Vlado Mađarić — direktor Zavoda, prof. Ladislav Šaban — organološki stručnjak, Božidar Grga — nastavnik glazbe, Ferdinand Meder — konzervator i povjesničar umjetnosti Zavoda). Plan je predviđao ekipni obilazak terena koji bijaše podijeljen u dvije regije: sjevernu Hrvatsku (od Iloka do Sutle i gornjeg Pokuplja s Međimurjem i Baranjom), južna Hrvatska (obalni pojas od Istre do južne Dalmacije, otoci i zaleđe Dalmacije s Likom i Krbavom). Ekipa su imale zadatak pregledati i napraviti detaljni opis pojedinog instrumenta, izvršiti opis kućišta i pribaviti iscrpnu fotodokumentaciju.

Na terenu je pregledano 750 instrumenata (722 orgulja i pozitiva te 28 glasovira različitih tipova,

fisharmonika itd). Još nema točnih podataka za 36 orgulja iz područja južne Hrvatske, a isto tako nije obavljen pregled orgulja na užem području grada Zagreba. Orgulja povijesne vrijednosti (sagrađenih do 1850) u sjevernom dijelu Hrvatske ima 131, u

južnom 50, ukupno 181. Orgulje sagrađene poslije 1850. sačinjavaju glavninu; pregledano ih je 541.

Današnje stvarno stanje najbolje će nam pokazati slijedeći tabelarni pregledi:

ORGULJE U HRVATSKOJ

17. stoljeće	sjever	5	jug	4	svega	9
18. stoljeće	"	57	"	28	"	85
1800—1850. g.	"	69	"	18	"	87
1850 do danas	"	422	"	119	"	541
UKUPNO	"	553	"	169	"	722

STANJE ORGULJA NA PODRUČJU SJEVERNE HRVATSKE

	dobro stanje	jedva služe	izvan upotrebe	oštećene	uništene	svega
17. stoljeće	—	—	4	—	1	5
18. stoljeće	20	7	17	7	6	57
1800—1850. g.	18	12	27	6	6	69
1850. do danas	206	84	99	23	10	422
UKUPNO	244	103	147	36	23	553
orgulje pov. vrijednosti	38	19	48	13	13	131
recentne orgulje	206	84	99	23	10	422

Od ukupno 553 orgulja na sjevernom području Hrvatske 347 je za upotrebu, 147 izvan upotrebe, 59 uništeno do te mjere da ih nije moguće više obnoviti.

STANJE ORGULJA NA PODRUČJU JUŽNE HRVATSKE

	u upotrebi	djelomično u upotrebi	izvan upotrebe	svega
17. stoljeće	1	—	3	4
18. stoljeće	9	9	11	29
1800—1850. g.	3	9	6	18
1850. do danas	63	27	29	119
UKUPNO	76	45	49	170

Povijesne orgulje stranih majstora od međunarodnog značaja

Među povijesnim orguljama posjedujemo djela stranih majstora od međunarodnog značaja.

U obalnom području orgulje su gradili slijedeći majstori: CARLO DE BENI (Labinci, sredina 17. st.), AMIGAZZI (Lovrečica, 1733), BARBINI (Rovinj, 1754), Nakićev učitelj J. B. PIAGGI (Završje, 1740), DAZZI (D. Humac, 1775; Umag, 1776), G.

CALLIDO D'ESTE (desetak orgulja: Trogir, katedrala, 1767—72; M. Lošinj, sv. Antun, 1781; V. Lošinj, sv. Antun opat, 1782; V. Lošinj, Uznesenje Marijino, 1782; Buzet, 1787; Buje, 1791; Ciovo, sv. Jakov, 1805; Krk, katedrala, 1808—15; Motovun; Cres, benediktinke; ima više vjerojatnih njegovih orgulja), Callidovi sinovi Antonio i Agostino (Milna, 1820; Cres, župna crkva, 1830) te Dominik (Nin, 1780) i Gaetano MOSCATELLI (Pučišća, 1793; Sutivan, 1799; Šibenik, sv. Dominik, 1818). Dominik i Gaetano MOSCATELLI mogu se smatrati domaćim graditeljima jer su živjeli i radili u Dalmaciji.

U sjevernom dijelu Hrvatske na prvom mjestu treba spomenuti orgulje u crkvi bivšeg pavlinskog samostana u Lepoglavi (1649, graditelj nepoznat), daleko najdragocjenije djelo ove vrste u cjelokupnoj našoj kulturnoj baštini. Izvanredno je vrijedan i pozitiv koji se čuva u zbirci muzeja grada Varaždina, djelo Rudolfa RAPOLDA iz Brucka na Muri (1688), do danas u svijetu jedino njegovo poznato djelo.

Dragocjena su još neka anonimna djela iz 17. stoljeća: orgulje u crkvi Gospe od Sunja na otoku Lopudu (vjerojatno najstarije u Hrvatskoj, možda i Jugoslaviji), djelo franjevca KILAREVICA iz Krakova u crkvi Gospe Gusarice na otoku Visu (1670), divot-kućište orgulja u crkvi sv. Petra u Trogiru nepoznatog majstora (1685), jednostavne orgulje danas u kapeli sv. Florijana u Varaždinu (nekada u tamošnjoj crkvi isusovačkog kolegija, građene oko 1680), pozitiv kapele u Zlogonju (sada u župnom dvoru u D. Višnjici, građene oko 1690. vjerojatno u Stajerskoj).

Od djela stranih majstora u 18. stoljeću naročito su dragocene troje orgulje majstora iz Graza Antuna ROEMERA (Trški vrh u Krapini, 1761; Varaždinske toplice, 1768; Lovrečan kraj Zlatara, 1762). Ove su orgulje važne osobito zato što se u Austriji do danas u potpunosti nije sačuvalo ni jedno njegovo djelo. Roemerov je i jedan pozitiv koji se je nalazio u Matencima kod Donje Stubice, a sada leži demontiran na tavanu župnog dvora. Caspar MITTERREITER iz Graza sagradio je pozitiv u Košničkom Humu (1763), a djelo neznanog gradačkog majstora je i pozitiv u Žarovnici kraj Lepoglave (župa Kamenica). U Slavoniji u Starim Jankovcima nalaze se jedine danas poznate orgulje bečkog majstora J. I. ZEISSKEA (1777). Posebno treba istaknuti divot-orgulje nepoznatog graditelja (bečkog?) u župnoj crkvi u Čazmi. Majstorsko su djelo Josipa JANACEKA iz Budima orgulje franjevačkog samostana u Našicama (1776).

Iz 19. stoljeća dragocene su orgulje u Donjem Miholjcu za sada još neutvrđenog graditelja iz Beča (oko 1850) te orgulje C. HASSEA iz Beča u Vel. Bukovcu (1855). Najmonumentalnije su djelo orgulje F. FOCHTA iz Pečuha, građene 1838. za zagrebačku katedralu, sada u Pregradi (u svoje vrijeme najveće djelo u Hrvatskoj, danas skoro potpuno izvan upotrebe). Vrijedne su VOGTOVE orgulje u Vinkovcima, a isto tako i u dvorskoj kapeli u Valpovu, djelo mađarskog graditelja J. ANGSTERA, učenika Cavaille-Colla, iz 1876, izrađene iz najplemenitijih materijala, mehaničkog sustava (danas posve zapuštene).

Prvorazredna djela domaćih majstora (hrvatskih i slovenskih)

Na prvom mjestu treba spomenuti orgulje Petra NAKICA, graditelja međunarodnog značenja (Šibenik, 1762; Nerežišća na Braču, 1752; Rab, ka-

tatedrala, oko 1756; Lovreč u Istri, 1753 ?; Pag, nadžupna crkva, 1763); zatim djela njegove radionice (Visovac, 1770; benediktinke u Rabu).

U sjevernom dijelu Hrvatske prednjače orgulje zagrebačkog graditelja A. WEINERA u franjevačkom samostanu u Samoboru (1738), a vjerojatno su njegove orgulje i u Luki (1745) te krasan pozitiv u Kotarima (1742). Vrijedno su djelo orgulje najstarijeg poznatog varaždinskog graditelja Matije TASSNERA u Osekovu (1783), čijem bi krugu mogle pripadati još neke od starih orgulja gorње Posavine.

Izvrсна su djela orgulje ljubljanskog majstora I. J. EISLA u Mariji Gorici (1759), u D. Kupčini (1759), te krasne orgulje u pavlinskom samostanu u Sveticama (1761) i sv. Petru u Šumi u Istri (oko 1770). Značajne i umjetnički vrijedne su orgulje majstora I. F. JANEČEKA iz Celja (Sela kraj Šiške, 1777; Kupinec, 1752; Laduč, 1733; Purga Lepoglavska oko 1750). Vrlo kvalitetne orgulje dao je i A. SCHOLZ iz Celja (franjevački samostan u Kostajnici, 1797; divot-pozitiv proštenišne kapele u Dolu Pribičkomu, 1782; u Volavju, 1785; u kapeli dvorca Oršić u Bistri, oko 1780; u Poljanici Bistranskoj, 1784; Novakima, 1794; Sv. Nedjelji, 1799). Treba spomenuti i dva vrsna stara graditelja iz Maribora: Simona OTTONISCHERA (Sopot kraj Pregrade, pozitiv, 1763; Komin, oko 1770; Radovan, 1774; Hrašćina, 1777) i Josipa OTONIČA, vjerojatno njegova sina (Hrastovljan kraj Ludbrega, 1796; Gornja Petrička, 1800; Trojstvo, 1802; Močila, Petrijanec).

Iz 19. stoljeća imamo čitav niz kvalitetnih orgulja zagrebačkog graditelja P. PUMPPA (Krapje, 1830; Kloštar Ivanić, 1834; Divuša, 1844; Farkašić, 1848; Gračani, 1846; Kraljevac na Sutli, 1848; Donja Jelenska; Viduševac, 1858; Topusko, 1860 i druge), od kojih su mnoga u upotrebi. Vrijedan graditelj je i zagrebački majstor A. ŠIMENC (Voloder, 1863; Hrvatska Dubica, 1862; Gora, 1864; Visoko, 1870). Ima vrijednih orgulja varaždinskih majstora: Matija JEREMIC (Dropkovec, 1833; vjerojatno Lobor, 1839), Gotthard STEININGER (D. Batina, Klupci, Strigova, Sv. Jeronim, 1850) i Ignaz PETTER (Kamenica, 1844; Hlebine, 1837; Drnje, 1851; Gušćerovec, 1833).

U drugoj polovici 19. stoljeća započinje djelovati poznata zagrebačka tvrtka M. HEFERER koja je do danas, djelujući preko stotinu godina, dala oko 250 orgulja od kojih ima niz izvršnih instrumenata. Za Heferera se može reći da je u drugom razdoblju svog poslovanja dao ono najbolje što je u Hrvatskoj bilo moguće stvoriti. Treba istaknuti slijedeća djela: Marija Bistrica (1882), Gradec (1880), Križovljan (1888), Slavenska Požega (Sv. Lovro, 1897), Pakrac (1903), Županja (1899), Virje (1916), Ogulin (1901), Vinica (1912). Isto tako treba istaknuti tvrtku LINDAUER i MAJDAK (od 1937. Milan Majdak djeluje samostalno) koja je dala vršnih orgulja (Sv. Ilija, Biškupec, Mađarevo, Đakovo — crkva SS. sv. Križa).

I manji pokrajinski centri u Hrvatskoj dali su vrijednih priloga orguljarstvu na razmeđu 19. i 20. stoljeća: tvrtka FABING u Osijeku (tri generacije), Josip i sin Viktor ERHATIC u Križevcima, Vaclav HOLUB u Slavenskoj Požegi, I. HEILINGER u Karlovcu (u Karlovcu je započeo raditi i Mijo Heferer), Adam ŽUVIC, župnik i Mato ŠVARCMAJER u Koprivnici.

Neki orguljari iz Slovenije dobivaju, također, brojne narudžbe u Hrvatskoj u 19. i 20. stoljeću. Naivše su radile tvrtke BRANDL iz Maribora i JENKO iz Šentvida.